

Lutissa

Muutamassa läntisen Varsinais-Suomen ja läntisen Ala-Satakunnan pitäjässä *lutissa*, *luttiin* merkitsee eräissä yhteyksissä 'luokassa, joukossa, kirjoissa'. Sanakirjasäätiön kokoelmista voidaan poimia seuraavat esimerkit.

1. laisk an lutissa, laiskain luttiin.

- Se o laiska lutis, ei stä kukka ot tyähö (Mynämäki).
- Kyllä häntä pidetään laiskan lutissa (sanottu esim. jostain kuhnailevasta palvelustytöstä) (Karjala Tl.).
- Kyl hän juur siihe laiska luttin kuulu (Laitila).
- Joutua rippikoulussa laiskail luttiin (Nakkila).

2. ihmisten lutissa

- Ei hänt ene ihmiste lutis piret ku hänel tul piän fiiring (= sai aviottoman lapsen; Mynämäki, Sanastaja 10 1932 s. 3; Vehmaa).
- Ei stää ennää piret ihmiste lutis (et se o ala-arvone se ihmine) (Porin mlk).
- Ei se ol ennää ihmistel lutis (käytetään henkilöstä, joka on tehnyt jonkin vakavan rikoksen). Koskes sää viitti pittää ittees ihmistel lutis ni se on parrein et sää korjaat kroippees täst huushollist (Nakkila).

3. vanhanpiian, vanhainpoikain lutissa

- Kyllä hän on jo vanhanpiikan lutissa ja vanhainpoikain lutissa (Kaalanti).¹

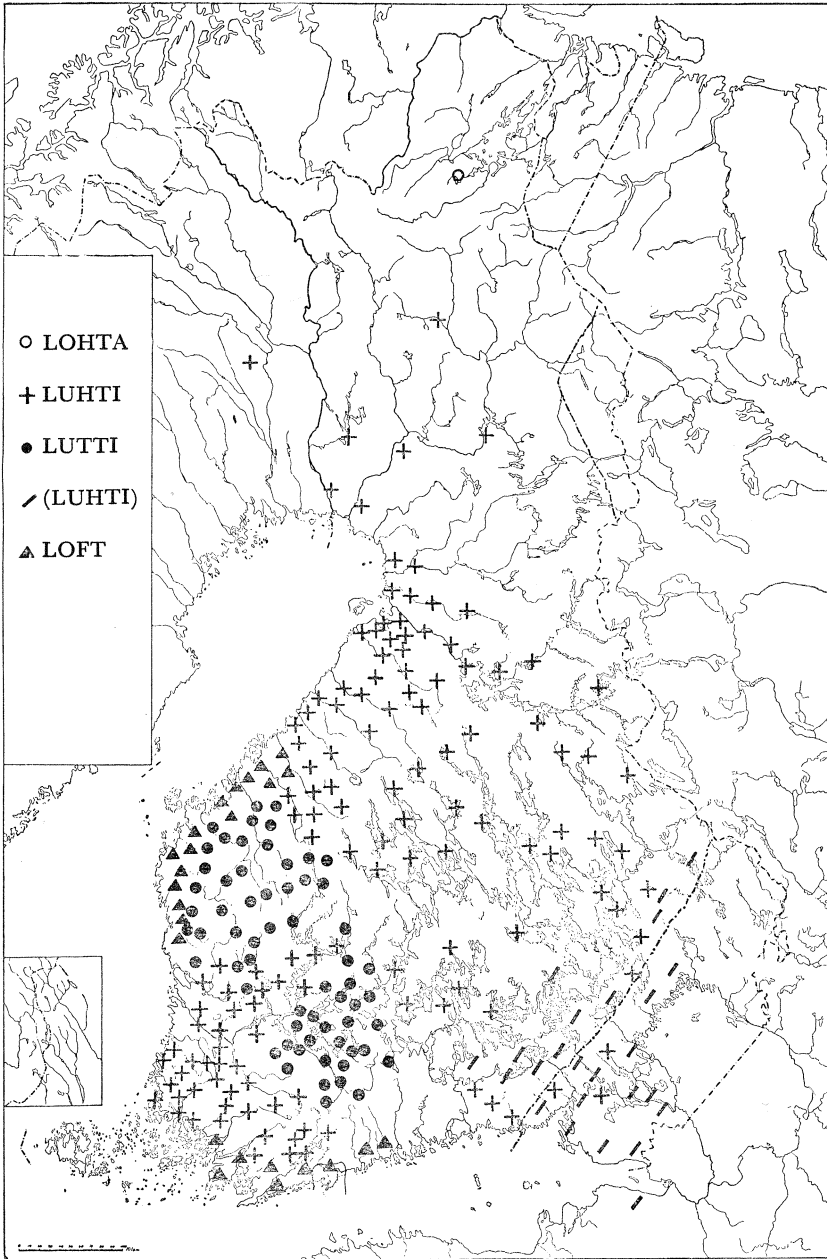
4. lasten lutissa, lapsen lutissa.

- Laste lutis se viäl o (= lasten luokassa, luetaan lapseksi; Mynämäki).
- Kyl sää viäl ole laste lutis, älä rup meinamanka ittiäs viäl aikaihmitte kirjoihi (Karjala Tl.).
- Se o viäl lapse lutis t. laste lutis (= lapse räkningis, lapsen kirjois; Laitila).
- Se ov viäl laste lutis (joukossa, luokassa, Nakkila).

5. aikaihmiten, isoihihmiten lutissa.

- Älä snää flikk viäl semmossi puhel kutes ol viäl aikaihmitte lutisakka (Karjala Tl.).
- Se o isoihmiste lutis (Mynämäki).

¹ Lönnrot: kyllä hän vanhain piikain lutiin saa ikänsä kuulua.

Lutti ja Luhti-sanojen levinneisyys Toivo Vuorelan mukaan

6. isoinmiesten luttiiin.

— Meijän poik pääs jo edes ja nyh pääse isomiäste luttiihi (= isoin miesten joukkoon; Pyhämaa).

Uskoisin, että nämä ilmaukset ovat kehittyneet siitä länsimurteidemme *lutti*-sanasta, joka merkitsee 'luhtia, luhtirakennuksen yläkerroksen huonetta, ullakkoa, parvea'. Luhtiin muuttivat kesäksi asumaan sekä piiat ja rengit että myös talon tyttäret ja pojat, vieläpä vanhat setämiehetkin. Rakennuksen »solaan nousi tikat ja solasta oli ovet lutteihin, joita oli tavallisesti kaksi: poikaal lutti ja plikkaal lutti» (Karvia, SS). Mynämäestä kerrotaan, että talossa on tavallisesti »kaksi luhtirakennusta, joista toisen luhtit ovat isäntäväen ja lasten ja toisen luhtit palvelusväen lämpimän vuodenajan nukkumahuoneita» (SS). Luhdeissa oli nuorten käyttäytyminen vapaampaa kuin talviaikana yhteisessä tuvassa tai pirtissä. Sen takia muuttoa odotettiin ja se tapahtui jo varhain keväällä. Ilmeisesti myös siirtyminen lasten makuusijoilta tyttöjen, poikain, piikain, renkien, so. aikaihmissen luttiiin on ollut merkittävä muutos lapsen kehityksessä.

Suoraan näitä asumistapoja ovat alkuaan tarkoittaneet ne sanonnat, joissa puhutaan *isoinmiesten*, *aikaihmissen*, *isoinihmissen*, *vanhanpiian*, *vanhainpoikain* ja *lasten lutissa* olemisesta tai luttiiin joutumisesta. Sen sijaan *laiskan lutti* on kuvaannollinen, alunperin luultavasti leikillinen sanonta ja *ihmissen lutti* etäämmälle kehittynyt, voisi sanoa hämärtynyt ilmaus.²

Samaan yhteyteen kuulunee Gananderin turkulaismurteesta tuntema *Luti*, *-din* t. *-tin* 'supgille, drickeslag; nt sällskap af supbröder', jonka nominatiivi hänen mainitsemastaan esimerkistä (Tulex luttiiin eli Luttihin 'kommer du i dryckesgillet') päättäen alkuaan on *lutti*. Nähtävästi on usein käytetyistä inessiivi- ja illatiivimuodoista abstrahoitu luti -nominatiivi (*Luti-Kumppani*), joka sitten esiintyy *lutti* -muodon rinnalla sanakirjoissa myös Renvallilla ja Lönnrotilla.

Luhti (lutti) ei ollut ainoastaan talonväen kesäinen makuupaikka ja naisten työhuone, vaan myös vierashuone.³ Kestiystävien kokoontumispaikkana se oli vähemmän silmällä pidon alainen ja ilmeisesti suositumpi kuin asuinrakennuksen tuvat ja kamarit. Sen vuoksi on ymmärrettävää, että juuri luttiiin kokoontui esim. Turussa »Yxi senkaldainen juomaseura, josa yxi ostaa tuopin olutta ja andaa siitä kaikille kumppanillens juoda ajna ymbärins; toinen samalla tavalla ja niin edespäin» (Ganander) ja että tältä pohjalta syntyi eräihin sanontoihin *lutti* -sanana merkitys 'juomaseura!

² Lönnrotin Lisävihon esimerkki »on kipeän lutissa» lienee länsisuomalainen ja sopinee liittää tähän ryhmään. — Toista alkuperää olevista *lutti* -sanoista ks. Veikko Ruoppila, Kotieläinten nimitykset suomen murteissa II, Helsinki 1947, s. 45.

³ U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria II, Helsinki 1921, s. 247.

Nämä merkityksenmuutokset edellyttävät, että *lutti* on 'luhtia' merkitsevänä aikaisemmin tunnettu lounaismurteissakin, vaikka se nykyisin on niistä kadonnut⁴, ja että tämän vanhemman ruotsalaisen lainasanana (mr. *luft*) on syrjäyttänyt nuorempi ruotsalaisperäinen *luhti* (r. *lwffte* 1512⁵, *luf(f)t* 1648—1738⁶, Ganander; sm. Schroderus *lucht* 'die Büne, Lechte, Pegmata' 1637). *Luhti* -sanana lainautuminen on tapahtunut ruotsin *pt* > *ft* äänteenmuutoksen jälkeen eli aikaisintaan myöhäiskeskiajalla⁷, mutta ennen ruotsin *u* > *o* muutosta eli viimeistään 1600—1700-luvulla⁸.

Luhtirakennuksen historian kannalta kehitys on odotuksenmukainen. Ruotsin luhtirakennuksissa on todettu kaksi eri-ikäistä tyyppiä. Vanhempi, ainakin jo varhaiskeskiaikainen on se muoto, jossa on yksi huone alakerrassa ja yksi huone yläkerrassa.⁹ Vasta 1400-luvulla tulee muotiin semmoinen luhtirakennus, jossa on kaksi aittaa alakerrassa ja kaksi huonetta yläkerrassa. Viimeksi mainittu on saksalaista alkuperää ja leviää vuorimiestaloista, kartanoista ja kaupunkien kauppiailta talonpoikien keskuuteen¹⁰.

Samoin on ilmeisesti käynyt Suomen puolella vanhaa Ruotsi-Suomen valtakuntaa. Vanhempi tyyppi, joka esiintyy luhtirakennuksissamme eri puolilla maata, mm. Varsinais-Suomessa, on tuonut mukanaan *lutti* -sanana. Tämän rakennustyyppin vanhin säilynyt edustaja meillä on Kokemäellä keskiaikainen Pyhän Henrikin saarnahuone. Nuoremman tyyppin mukana on levinnyt nuorempi *luhti* -nimitys. Se on saanut sijaa etenkin vaurilla rintaseuduilla, osaksi kartanokulttuurin piiristä lähtien. Perifeerisemmät keskuseudut Etelä-Häme, Ylä-Satakunnan reuna-alueet ja Etelä-Pohjanmaa ovat säilyttäneet vanhan nimityksen, vaikka ovatkin omaksuneet uuden rakennustyyppin. Sen sijaan kauemmaksi pohjoiseen ja itään nuoremmille asutusalueille edetessään uusi luhtimuoto on vinyt mennessään uuden nimityksenkin. Vanhojen pikkuluttien perinne ei ole siellä ollut yhtä vahva kuin eteläisen Länsi-Suomen lähiperiferiassa.

NIILLO VALONEN

⁴ *lutti* ja *luhti* -sanojen levinneisyyskartan on julkaissut Toivo Vuorela, Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset, Helsinki 1949, s. 127.

⁵ K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, Lund 1884—1918, s.v. *lopt*, *lopte*.

⁶ Svenska akademiens ordbok, Lund 1942, s.v. *loft*.

⁷ H. J. Streng, Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat, Helsinki 1915, s. 102, 302. — Vanhemmalta keskiajalta periytyväksi on *luhti* -sanana selittänyt Kustaa Vilkuna, Varsinais-Suomen kansanrakennukset, Porvoo—Helsinki 1938, s. 29—30.

⁸ V. E. V. Wessman, De finlandssvenska dialekternas labiala vokaler I, Helsingfors 1936, s. 46, 316. — T. E. Karsten, Beröringar mellan svenskt och finskt folkspråk i Finland med särskild hänsyn till Österbotten, Helsingfors 1938, s. 210. — Sikäli kuin *u* perustuisi keskiala-saksalaisen *Lucht* 'övernåning, vind' -sanana vaikutukseen, mikä olisi tapahtunut porvariston ja ylempien säätyjen puhemielessä, se ei vaikuta ajanmäärityksiin, vaan sopisi hyvin siihen, mitä luhtirakennuksen leviämistä seuraavassa esitetään (vrt. Svenska akademiens ordbok, s.v. *luft* 3).

⁹ Sigurd Erixon, Svensk byggnadskultur, Stockholm 1947, s. 233, 248—, 595.

¹⁰ Mt. s. 612, 620—.

Le mot finnois dialectal *lutti* «catégorie»

L'auteur s'est proposé de démontrer que les locutions des parties occidentales de la province de Varsinais-Suomi et des parties occidentales de la partie inférieure de la province de Satakunta *olla, pitää laiskan lutissa* (compter parmi les paresseux, dans la catégorie des paresseux), *joutua, kuulua laiskain luttiiin* (être mis dans la catégorie des paresseux, y appartenir), *ihmisten lutissa* (être de la catégorie des êtres humains), *vanhainpoikain, vanhainpoikain lutissa* (dans la catégorie des vieilles filles, des vieux garçons), *lasten lutissa* (dans la catégorie des enfants), *aika-ihmisten, isoinihmisten lutissa* (de la catégorie des personnes adultes), *päästä isoinmiesten luttiiin* (être admis dans la catégorie des hommes adultes), ainsi que le mot *luti* (compagnie de buveurs) du dialecte de Turku, mentionné

par Ganander, sont nées du mot *lutti*, aujourd'hui *luhti*, »chambre à coucher disposée dans une remise comprenant un rez-de-chaussée et un étage, chambre d'invités».

Lutti, aujourd'hui *luhti* (asuéd. *lupt*) n'apparaît plus dans ces dialectes à l'heure actuelle, car il a été supplanté par le mot d'emprunt de date plus récente *luhti* (suéd. *luffte* 1512, *luf(f)t* 1648—1738) et n'est resté en usage que dans les dialectes du Häme méridional, des régions périphériques du haut Satakunta et de l'Ostrobotnie méridionale. Avec le mot d'emprunt plus ancien, le petit type de bâtiment de remise est apparu en Finlande, avec le mot d'emprunt plus récent le grand type de bâtiment de remise, adopté dans l'usage au 15e siècle et postérieurement.

NIILLO VALONEN